

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ РОЗРОБКИ ТЕХНОЛОГІЇ ПІДГОТОВКИ АРБІТРІВ З БАСКЕТБОЛУ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена проблемі підготовки арбітрів з баскетболу в Україні. У статті проаналізовано сучасний стан арбітражу в українському баскетболі; на основі даних анкетування розроблено базову модель арбітра; визначено значущість окремих сторін підготовки арбітрів та зазначено основні напрямки удосконалення системи підготовки баскетбольних арбітрів.

Ключові слова: баскетбол, арбітр, система підготовки, базова модель.

Постановка наукової проблеми та її значення. Баскетбол належить до найбільш динамічних командних ігрових видів спорту. Сучасні тенденції розвитку спорту в світі та зміни, що відбуваються у зв'язку з новими реаліями та проблемами і з урахуванням глобальних процесів, суттєво впливають і на баскетбол [2, 6]. Видовищність змагань залежить від усіх учасників – гравців, тренерів і арбітрів, невідповідність підготовленості будь-кого з них вносить дисгармонію у гру. Правила гри в баскетбол постійно змінюються, відображаючи напрямки його розвитку та вимагаючи постійного вдосконалення майстерності арбітрів [1, 3]. Отже, рівень спортивного суддівства залежить від знання арбітрами правил гри, уміння застосовувати їх, дотримуючись вимог спортивної етики (об'єктивність, принциповість, коректність тощо), а також від їх досвіду, стажу.

Ці обставини зумовляють пошук нових шляхів удосконалення системи підготовки арбітрів, що в першу чергу передбачає створення цілеспрямованої комплексної арбітражної освіти, в якій методика підготовки визначається основними компонентами професійної майстерності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій із цієї проблеми. Проблема підготовки арбітрів широко представлена фахівцями різних видів спорту: в футболі К.Л. Віхровим (1987, 2006), А.Б. Абдулою (2011), А.Д. Будогоським (2003, 2004, 2008), Ю.В. Маніло (2014, 2015); у волейболі М.Н. Медведем, В.А. Цапенко (2007), Н.Ф. Сінгіною, Є.В. Фоміним (2013), гандболі А.К. Книшевим (1986), В.А. Цапенко зі співавт. (2004, 2005, 2007), в баскетболі М.А. Давидовим (1986), С.Д. Єрофеевим (2001), С.В. Черновим (2009), О. Масловою, М. Гопей (2013), М. Рачок (2013). Здебільшого наукові праці були присвячені вивченню окремих аспектів підготовки [4, 5, 7], або в них висвітлювалися загальні питання спортивного суддівства [1, 3, 8]. У дослідженнях, що стосуються арбітражу в баскетболі відсутній комплексний підхід щодо удосконалення системи підготовки арбітрів у сучасному освітньому просторі України. Все це обумовило актуальність нашого дослідження.

Метою дослідження є визначення соціально-педагогічних передумов розробки технології професійної підготовки арбітрів з баскетболу в Україні.

Завданнями нашого дослідження стало проаналізувати стан положення баскетбольного арбітражу в Україні, розробити модель арбітра з баскетболу України, визначити значущість окремих сторін підготовки в становленні майстерності арбітрів.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Для визначення основних тенденцій розвитку суддівства в баскетболі в Україні важливо знати сучасний стан структури арбітражу.

За даними Федерації баскетболу України на сьогодні ліцензовано 139 арбітрів (128 чоловіків і 11 жінок), які можуть здійснювати суддівство державних змагань різного рівня (табл. 1): 25 арбітрів проводять ігри чоловічої Суперліги, серед них 10 арбітрів ФІБА додатково задіяні в міжнародних змаганнях, 43 арбітри вищої ліги України, 28 першої ліги та 43 арбітри юнацької ліги.

Таблиця 1

Арбітри Федерації баскетболу України

Місто	Кількість арбітрів		Арбітраж матчів				Суддівська категорія			
	чол	жіні	Суперліга	Вища ліга	Перша ліга	Юнацька ліга	ФІБА	НК	1	2
Київ	28	3	12	9	6	4	8		10/1*	13/2
Харків	12	2	2	5	1		1	2/1	5	6/1
Дніпропетровськ	12			4	2				2	10
Рівне	8			8				1	5	2
Миколаїв	6	1	3	2	1	1	1		4	2/1
Кривий Ріг	6					6				6
Черкаси	6		2		3	1		1	1	4
Полтава	5	1		1	1	4			1	5/1
Суми	4	2		1	1	4				6/2
Одеса	5		2	1	1	1		1	2	2
Запоріжжя	4	1	1	2	1	1		1	2/1	2
Вінниця	4			2	1	1		1		3
Івано-Франківськ	3			1	1	1				3
Хмельницький	3		1	1		1		1	1	1
Херсон	2	1	1	1		1		1	1	0/1
Южне	2		1		1				1	1
Кіровоград	2				2					2
Коростень	2				1	1				2
Маріуполь	2				1	1				2

Продовження таблиці 1

Біла Церква	1			1				1		
Ізмаїл	1			1				1		
Житомир	1				1				1	
Донецьк	1			1				1		
Новомос-ковськ	1			1				1		
Львів	1				1				1	
Чернівці	1				1				1	
Ужгород	1			1					1	
Тернопіль	1				1				1	
Луцьк	1					1				
Переяслів-Хмельн.	1					1			1	
Бердянськ	1					1		1		
Загалом	128	11	25	43	28	43	10	9/1	40/1	80/9

Примітка. * – загальна кількість арбітрів / з них жінок.

Арбітри представляють майже всі регіони України (крім Чернігівської та Луганської обл.), але найбільш потужно представлена суддівська колегія Київської обл. (Київ, Біла Церква, Переяслав-Хмельницький) – 34 арбітри, у тому числі 3 жінки, серед яких 8 арбітрів мають ліцензію ФІБА. Другу позицію за кількістю арбітрів займає Дніпропетровська область (Дніпропетровськ, Кривий Ріг, Новомосковськ) – 19 осіб, на третьому місці Харківська обл. – 14 арбітрів. Варто зазначити, що на сьогодні ці області є провідними в Україні за популяризацією баскетболу, що відбивається не тільки показниками арбітрів, але й представленими командами в чемпіонатах України.

Система ліцензування в Україні передбачає класифікацію арбітрів за рівнем кваліфікації на наступні категорії: арбітр ФІБА, національна категорія, арбітр 1-ї та 2-ї категорії. Значна частина арбітрів зі складу суддів України отримала I та II суддівську категорію (відповідно 40 і 80 осіб), 9 арбітрів мають національну категорію (у тому числі 1 жінка), інші 10 арбітрів є арбітрами ФІБА.

Для визначення певних аспектів у питанні підготовки арбітрів нами було проведено анкетування, в якому взяли участь 65 арбітрів різного віку та кваліфікації, що представляли більшість регіонів України. Анкета містила у собі особисті дані респондента (прізвище, ім'я, дата народження, освіта, місце роботи), що дозволило краще ознайомитися з контингентом, всі інші запитання стосувалися безпосередньо суддівської діяльності.

Як правило, у спортивні судді йдуть колишні спортсмени, більшість з яких з тих або інших причин не домоглися великих успіхів у баскетболі, але хочуть принести користь улюбленому виду. Це підтверджується і нашими дослідженнями, в результаті яких було виявлено, що всі арбітри раніше займалися баскетболом, більшість з них мають або отримують в цей час вищу освіту спортивного профілю (64%).

Отримані дані свідчать, що вік і стаж суддівської діяльності напряму залежать від кваліфікації суддів. Так, середній вік найбільш кваліфікованих суддів, що проводять змагання чоловічої Суперліги становить 36,7 років (при цьому середній вік арбітрів ФІБА – 38,5 років), вік арбітрів вищої ліги в середньому складає 32,5 років, наймолодші судді обслуговують змагання першої та юнацької ліги, їх середній вік – 26,1 рік. Відповідно суддівський стаж знаходиться в межах від 1 до 21 року.

Виходячи з наведених вище даних, можемо припустити, що значна частина арбітрів починає свою діяльність по завершенню кар'єри гравця і отримання базової освіти. Це підтверджується й самими арбітрами, які вказали, що свою першу ліцензію на проведення змагань вони отримали в середньому в віці 22,5 років.

Чим вище кваліфікація арбітра, тим більше річного навантаження він виконує. Так, молоді судді за рік проводять від 35 до 95 ігор, звернемо увагу на те, що більша частина – це змагання обласного і місцевого рівня. Навпаки, арбітри Суперліги та вищої ліги за рік проводять від 155 до 200 ігор і найбільша частка в них належить змаганням національного рівня. Враховуючи, те що проведення змагань не є основною професійною діяльністю респондентів, можемо констатувати що така кількість змагань є достатньо вагомим додатковим навантаженням, отже на сьогоднішній день залишається актуальною проблема підготовки молодих та кваліфікованих арбітрів з баскетболу.

На основі проведеного анкетування можемо скласти базову модель баскетбольного арбітра України (табл. 2).

Таблиця 2

Базова модель арбітра з баскетболу України

Показники	Середні дані, X (S)
Вік, років	29,0 (5,7)
Вік, в якому вперше отримана суддівська ліцензія, років	22,5 (2,8)
Освіта	Вища
Суддівський стаж, років	7,4 (3,9)
Кількість проведених змагань за рік:	
національні, ігор	35 (27,5)
обласні, ігор	18 (12,5)
районні, ігор	18 (5,7)
місцеві, ігор	48 (37,7)
Разом за рік, ігор	100,5 (38,2)

У діяльності арбітра важливо визначити основні складові його професійної підготовки. Сучасний етап розвитку баскетболу обумовлює діяльність суддівського персоналу в умовах значного підвищення фізичної і психічної напруги спортивних арбітрів, неухильного послідовного прогресу виконавської майстерності учасників змагань.

В наш час відсутні наукові дані, а серед фахівців існують самі суперечливі уявлення про структуру та провідні фактори суддівської майстерності, про інформативні та надійні їх вимірники, придатні для діагностики і контролю під час відбору та спеціаль-

ної підготовки суддів, про організаційно-методичні засади ефективності навчання і виховання суддів різної кваліфікації. І хоча в аматорському спорті суддівство не є професійною діяльністю, тим не менш його слід розглядати як спеціальність, якої треба навчатися. В рамках вирішення поставленої проблеми нами було запропоновано респондентам визначити рейтинг різних сторін підготовки арбітрів: фізичної, теоретичної, практичної і психологічної.

Фізична підготовка – важлива частина загальної підготовки арбітра до змагань. Вона передбачає виховання фізичних якостей, пов'язаних з підвищенням загального рівня функціональних можливостей організму, різностороннім фізичним розвитком [6]. Сучасний баскетбольний матч арбітр може провести успішно лише за умови власного хорошого фізичного стану. Інакше він просто не буде встигати за темпом гри, а відповідно не зможе адекватно оцінювати ситуації, що складаються на майданчику в різних частинах поля.

Теоретична підготовка передбачає наявність у арбітра знань з правил гри у баскетбол, вміння вирішувати складні та спірні моменти гри, точно знати відповідність правил окремим діям гравців. Теоретична підготовка здійснюється на основі вивчення спеціальної літератури, правил гри та їх інтерпретацій, перегляду відеоматеріалу тощо.

Практична підготовка арбітра спрямована на відтворення теоретичних знань у процесі практичної діяльності безпосередньо під час проведення баскетбольного матчу. Підвищення практичної підготовленості відбувається не тільки під час офіційних ігор, але й під час суддівства тренувальних та контрольних зустрічей.

Психологічна підготовка – це процес, спрямований на створення в арбітра стану психологічної готовності до суддівства змагань різного рангу. Психологічне напруження в суддів спостерігається або проявляється, коли відбувається обслуговування команд рівних за класом, коли гра проходить за рівним рахунком. Психологічна готовність арбітра до змагань визначається практичною діяльністю арбітра на майданчику. Для впевненого, надійного й принципового суддівства арбітрам у баскетболі потрібно виховувати в собі та постійно розвивати й удосконалювати сміливість, рішучість, витримку, наполегливість, самовладання та цілеспрямованість [5; 7].

Варто зауважити, що всі сторони підготовки арбітра проявляються в комплексі і є взаємозалежними та такими, що не компенсують одна іншу. Низький рівень будь-якої з них не дає можливість провести гру на належному рівні.

Отримані дані проведеного анкетування свідчать, що на відміну від представників інших видів спорту [4, 5] арбітри з баскетболу на перше місце за значущістю ставлять психологічну підготовку, на друге фізичну, третю сходинку займає практична підготовка, на останньому знаходиться теоретична складова. Таке положення можна пояснити тим, що теоретична та практична підготовки суддів на сьогодні є основою всіх заходів, які проводять Федерація баскетболу України та її обласні осередки, проте психологічна та фізична підготовка залишається прерогативою самостійної підготовки арбітрів, відсутність методичних рекомендацій та організованих занять ускладнюють засвоєння цих сторін підготовки.

Федерація баскетболу України (ФБУ), що володіє повноваженнями щодо управління розвитком баскетболу в Україні і представляє баскетбол на міжнародній арені, в останні роки велику увагу намагається приділити підвищенню рівня організації системи управління баскетболом, тобто упорядкування і вдосконалення чинної системи в її будові та функціонуванні, а також процесів створення нововведень (інновацій) організаційного, програмно-методичного і соціально-економічного характеру. Інноваційна діяльність ФБУ пов'язана насамперед з кадровою політикою, з розумінням того, що найважливішим чинником прогресу досягнень в баскетболі є періодичне оновлення і поповнення знань відповідно до швидко мінливих умов спортивної практики.

Для того щоб завоювати на міжнародній арені достойне місце українському баскетболу потрібні тренери, науковці, судді, організатори та інші спеціалісти «нової хвилі», які мають професійні знання, спортивний ентузіазм, працьовитість, вміють діяти колективно і прагнуть до самовдосконалення.

Розуміючи значущість професійної підготовки тренерів і різних фахівців, що працюють в баскетболі, ФБУ прагне створити умови для отримання спеціальних знань і умінь в області теорії, методики й організації спортивної підготовки, у зв'язку з чим в останні роки друкуються та поширюються серед тренерів нові книги та посібники з баскетболу, проводяться виїзні семінари в обласних центрах, на яких своїм досвідом діляться провідні тренери України, окремо проводяться семінари та ліцензування арбітрів і комісарів. Зокрема, в роботі з арбітрами передбачені не тільки теоретичні заняття, але й навчальна практика, аналіз відеоматеріалів, задача контрольних нормативів з фізичної підготовки, встановлених ФБУ та ФІБА. За результатами атестації арбітрів визначається група провідних, яких залучають до суддівства головних змагань. Таким чином, проведення ліцензування й атестація арбітрів – традиційний крок у діяльності ФБУ, що сприяє упорядкуванню структури суддівських кадрів, спрямований на підвищення їх кваліфікації, що, сприяє виходу вітчизняного баскетбольного арбітражу на більш високий рівень розвитку.

Висновки. Цілеспрямовану роботу з підвищення професійних знань тренерів, арбітрів та інших фахівців з баскетболу, вдосконалення їх ділової кваліфікації, підготовка їх до виконання нових трудових функцій у відповідності з соціально-економічними перетвореннями в країні можна розглядати як широкомасштабну діяльність ФБУ, що сприяє підвищенню ефективності навчально-тренувальної роботи клубів та дозволяє впроваджувати в практику нові знання про сучасні методики спортивного тренування.

Вивчення результатів наукових робіт у галузі теорії й методики спортивних ігор дало змогу встановити, що сучасна підготовка арбітрів є виключно індивідуальним пріоритетом кожного судді окремо та ґрунтується виключно на системі одиничних семінарів теоретичної спрямованості [5]. Розробка педагогічної технології підготовки спортивних арбітрів може стати провідним напрямком для розв'язання існуючих проблем.

На разі, створення Центрів професійної підготовки суддів з баскетболу може стати своєчасним і важливим кроком, що визначає нову стратегію кадрової політики ФБУ, політику відтворення кадрів вищої кваліфікації, здатних на постійне оновлення знань відповідно до мінливих умов і вимог часу, політику інтеграції наукових знань і практичного досвіду у творчу, професійно-педагогічну цілісну систему, що забезпечує розвиток баскетболу і досягнення спортивних результатів міжнародного масштабу. Такі центри можуть бути створені на основі баскетбольних клубів, а також навчальних закладів спортивного профілю. Основними напрямками роботи центрів повинно стати створення умов для підготовки молодих арбітрів, розробка диференційованих програм, тісна співпраця з обласними федераціями баскетболу.

Список використаних джерел:

1. Баскетбол. Подготовка судей : учеб. пособие для студ. вузов, обучающихся по спец. физ. культуры и спорта / [под ред. С.В. Чернова]. – М. : Физ. культура, 2009. – 251 с.
2. Вальтин А.И. Проблемы современного баскетбола / А.И. Вальтин. – К., 2003. – 150 с.
3. Григорьев М.В. Настольная книга судьи / М.В. Григорьев, М.А. Давыдов. – М. : Т.К. РФБ, 1997. – 40 с.
4. Маніло Ю.В. Спеціальні компоненти професійної діяльності футбольного арбітра / Ю.В. Маніло // Фізична культура, спорт та здоров'я нації: Зб. наук. праць. – Вінниця : ВДПУ ім. Михайла Коцюбинського, 2014. – Вип.18. – Т. 2. – С. 127-132.
5. Медведь М.Н. Использование научно-обоснованных средств и методов психорегуляции в спортивной практике подготовки судей по волейболу / М.Н. Медведь, В.А. Цаленко // Физическое воспитание студентов творческих специальностей. – Харьков, 2007. – №1. – С. 63-69.
6. Поплавський Л.Ю. Баскетбол / Л.Ю. Поплавський. – К. : Олімп. л-ра, 2004. – 442 с.
7. Рачок М. Особливості психологічної підготовки баскетбольних арбітрів / М. Рачок // Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві : зб. наук. праць. – 2013. – №1 (21). – С. 367-370
8. Сингина Н.Ф. Профессиональное образование спортивных судей как новое направление в системе высшего физкультурного образования / Н.Ф. Сингина // Теория и практика физ. культуры. – 2004. – №9. – С. 37-38.

The article is devoted to the training of referees in basketball in Ukraine. The development of basketball, enhance the dynamism of the game, a large number of competitions, regular rules of the game and increase the requirements for all participants is in conflict with existing methods of training of arbitrators, which does not provide neither quantitative nor qualitative. The article analyzes the current state of arbitration in the Ukrainian basketball; on the basis of the survey data developed by the basic model of arbitrator; determined the significance of individual aspects of the training of arbitrators. The leading direction to solve existing problems may be the development of pedagogical technology of training of sports referees. Proposed the establishment of Centres for preparation of basketball referees on the basis of sport clubs or of higher educational establishments of sport profile.

Key words: basketball, referee, system preparation, basic model.

Отримано: 29.10.2015